

Důchody srozumitelně

Jak fungují, kolik stojí a co od nich čekat

Citujte: NIČ, Miloslav. *Důchody srozumitelně*. 1. vyd. Slaný: Miloslav Nič, 2026. ISBN 978-80-909954-3-7.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21073410>

Naskenuj
a stáhni knihu

Celá kniha zdarma (PDF · ePub · HTML):
<https://vydavatelstvi.mila.guide/duchodove-zabezpeceni/> · Licence CC BY 4.0

Historie: od Bismarcka k zákonu 155/1995

Historický vývoj důchodového pojištění v českých zemích – od rakousko-uherských počátků přes masarykovský systém z roku 1924 a socialistické úpravy až po základní stavební kámen dnešního systému z roku 1995.

Miloslav Nič · Stav: 29. června 2026 · obcansky-kompas.mila.guide/duchodove-zabezpeceni/historie-zaklad

Stručně

Důchodové pojištění má v českých zemích delší historii než samostatný stát. V 80. letech 19. století zavedlo Německo pod vedením kancléře **Otty von Bismarcka** první moderní státní systém starobního a invalidního pojištění. Rakousko-Uhersko se tímto Bismarckovým modelem inspirovalo jen částečně a se zpožděním. Pojištění zavedlo jen pro vybrané profesní skupiny, například horníky, železničáře a státní úředníky; od roku 1907 také pro soukromé úředníky. Plošné pojištění dělníků v Předlitavsku, tedy v rakouské části monarchie, ale zavedeno nebylo.

Masarykova republika v roce 1924 poprvé přijala komplexní zákon, který se vztahoval na všechny zaměstnance. Po roce 1948 systém

zestátnilo a postupně proměnilo několik navazujících socialistických zákonů. Dnešní systém stojí na zákonu č. **155/1995 Sb.**, který platí dodnes, i když byl opakovaně a místy významně novelizován.¹²³

Období	Klíčový dokument	Co přinesl
1889 (Německo)	Bismarckův zákon o invalidním a starobním pojištění	První moderní důchodové pojištění v Evropě
1906–1907 (Předlitavsko)	Zákon č. 1/1907 ř. z. o penzijním pojištění soukromých úředníků	Rozšíření penzijního pojištění na soukromé a některé veřejné zaměstnance. Horníci byli pojištěni už dříve v bratrských pokladnách, německy <i>Bruderladen</i> .
1924 (ČSR)	Zákon č. 221/1924 Sb.	První komplexní československé pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří
1948	Zákon č. 99 / 1948 Sb. o národním pojištění	Sjednocení systému, jeho zestátnění a vliv sovětského modelu
1956–1988	Zákony č. 55 / 1956 Sb., 101 / 1964 Sb., 121 / 1975 Sb. a 100 / 1988 Sb.	Série reforem, preferenční kategorie profesí a pozdější stagnace systému
1995	Zákon č. 155 / 1995 Sb.	Základ dnešního systému: dvousložkový výpočet, redukční hranice a postupné zvyšování věku odchodu do důchodu

Tip

Důchodový systém není věčný ani „přirozený“. Je to historická konstrukce, která vznikala jako odpověď na sociální a politické poměry své doby. Když si uvědomíme, že český I. pilíř, tedy základní státní část důchodového systému, je v podstatě upravený systém podle zákona z roku 1995 – a že stále stojí na principu povinného sociálního pojištění, jehož základy v Evropě položil Bismarck v roce 1889 – snáze pochopíme, proč se dnešní reformy rodí tak obtížně.

Podrobně

Bismarckův vynález 1883–1889: sociální stát jako nástroj politiky

Moderní sociální pojištění – tedy systém, v němž pracující povinně odvádějí část mzdy a při nemoci, invaliditě nebo ve stáří dostávají dávku – zavedla ve své klasické podobě **Bismarckova vláda v Německu**. V roce 1883 vzniklo zdravotní pojištění, v roce 1884 úrazové pojištění a v roce 1889 zákon o invalidním a starobním pojištění dělníků. Hlavním autorem této politiky byl kancléř Otto von Bismarck. Jeho motivace byla dvojitá: oslabit sílící socialisty a současně zajistit loajalitu dělnické třídy k monarchii.¹

Příklad

Zákon z roku 1889 stanovoval věk nároku na **70 let**. Průměrná naděje dožití při narození tehdy kvůli vysoké dětské úmrtnosti dosahovala zhruba 40 let, u mužů ještě méně. Sedmdesátka přitom pro většinu lidí zůstávala vysokým věkem. Systém byl od začátku postaven tak, aby pojišťoval riziko – nikoliv aby většina lidí skončila v důchodu. Za 135 let jsme se posunuli do situace, kdy muži stráví v důchodu průměrně **19,5 roku** a ženy **28,7 roku** (Důchodová ročenka České správy sociálního zabezpečení za rok 2024). Samotný Bismarckův model se ale v principu nezměnil: pracující odvádějí, stát vyplácí a základem je pojištění, ne charita.

Rakousko-Uhersko 1906–1918: pojištění jen pro vybrané

V českých zemích, které byly tehdy součástí Rakousko-Uherska, se Bismarckova inspirace prosadila se zpožděním a jen částečně. Důchodové pojištění existovalo pouze pro vybrané skupiny pracujících:

1

- **Horníci** – od 80. let 19. století pojištění proti úrazu a invaliditě v bratrských pokladnách (*Bruderkassen*)
- **Železničáři** – samostatné penzijní pojištění zaměstnanců státních drah
- **Státní úředníci** – penze z veřejné pokladny jako součást služebního poměru

- **Soukromí úředníci** – zákon č. 1/1907 ř. z. o penzijním pojištění soukromých úředníků (*Pensionsversicherung der Privatbeamten*)
- **Průmysloví dělníci** – prakticky nepokryti, zůstalo jen nemocenské a úrazové pojištění

Po vzniku Československa v roce 1918 přešla rakouská legislativa v platnost i na území nového státu. Praktickým důsledkem bylo, že **většina dělnické třídy žádné důchodové pojištění neměla**. Řešení se odkládalo o šest let.

Masarykova ČSR: zákon 221/1924 – první komplexní pojištění

V roce 1924 schválil československý parlament **zákon č. 221/1924 Sb. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří**. Šlo o průlom: místo roztržitých systémů vzniklo jedno zaměstnanecké pojištění, které pokrývalo všechny pracovníky. Některé výjimky ale zůstaly – státní zaměstnanci měli svůj penzijní režim a osoby samostatně výdělečně činné pojištěné nebyly.²⁴

Zákonný rámec

Zákon č. 221/1924 Sb. navazoval na Bismarckovu tradici a zároveň reagoval na debaty o britském modelu sociálního pojištění, který ve 40. letech v radikálnější podobě rozvinul W. Beveridge. Československo tak na konci 20. let 20. století patřilo mezi evropské země s nejrozvinutějším pojistným systémem pro zaměstnance.

- **Věk nároku:** 65 let pro muže i ženy, tedy shodný pro obě skupiny
- **Výše důchodu:** paušální základ (stejný pro všechny) a příplatek podle odpracovaných let a příjmu
- **Financování:** pojistné placené zaměstnancem i zaměstnavatelem
- **Správa:** okresní nemocenské pojišťovny a Ústřední sociální pojišťovna

Ve 30. letech se pod tlakem velké hospodářské krize upravovaly jednotlivé parametry systému. Systém přežil celé meziválečné období a v upravené podobě také Protektorát Čechy a Morava v letech 1939–1945. Po osvobození se obnovila československá právní

kontinuita, ale komunistický převrat v roce 1948 přinesl zásadní změnu.

Socialistická éra 1948–1989: čtyři zákony, jeden směr

Po únoru 1948 přišlo sjednocení systému a jeho politizace. Historicky na sebe navazovaly čtyři hlavní zákony: ³

Zákon č. 99/1948 Sb. o národním pojištění

Tento zákon spojil dosud oddělené systémy pro dělníky, soukromé úředníky a státní úředníky do jednoho „národního pojištění“. Formálně rozšířil krytí na větší okruh lidí, včetně zemědělců a OSVČ. Fakticky ale zavedl centralizovanou státní správu a odstranil mechanismus partnerství mezi státem, zaměstnavateli a zaměstnanci, protože odbory přešly pod stranický dohled. Financování dál vycházelo z odvodů, ale stát si ponechal poslední slovo o výši dávek.

Zákon č. 55/1956 Sb.

Zákon zavedl **rozdělení profesí do tří kategorií**. Horníci, letci a někteří dělníci z těžkého průmyslu získali právo odejít do důchodu dříve a s výhodnějším výpočtem. Tento princip politických preferencí – tedy rozdělení na „prioritní“ a „běžné“ profese – provázal systém až do roku 1995. Ve zbytkové podobě se u takzvaných *náročných profesí* znovu objevuje i v reformě z roku 2024.

Zákon č. 101/1964 Sb. a zákon č. 121/1975 Sb.

Tyto zákony přinesly parametrické úpravy během „normalizace“. Rozšířil se okruh pojištěných, upravila se pravidla výpočtu a systém reagoval na demografický vývoj. Důchody ale **soustavně zaostávaly za růstem mezd a reálnou životní úrovní**, zejména po roce 1975, a pravidelné zvyšování důchodů podle ekonomického vývoje prakticky neexistovalo. Penzionovaní lidé tak každý rok ztráceli reálnou hodnotu důchodu. ³

Zákon č. 100/1988 Sb. o sociálním zabezpečení

Poslední velký předlistopadový zákon měl být nominálně reformní: zvýšil některé důchody a rozšířil nárok na invalidní důchod. Strukturální problémy ale fakticky vyřešit nestihl. Přišel pozdě a hospodářská situace ho rychle překonala. V roce 1989 už bylo zřejmé, že systém nemůže dál fungovat bez přechodu na tržní ekonomiku. Zákon č. 100/1988 Sb. byl po roce 1989 postupně novelizován desítkami změn, ale v platnosti zůstal až do konce roku 1995.

Transformace 1990–1995: od zákona č. 100/1988 Sb. k zákonu č. 155/1995 Sb.

Po listopadu 1989 stál systém před třemi úkoly současně. Bylo potřeba ho odpolitizovat, odstranit preference pro „pracující dělnickou třídu“, zprůhlednit výpočet a zvládnout demografický tlak i tlak na veřejné rozpočty v podmínkách přechodu na tržní ekonomiku. Transformace probíhala ve třech fázích:

1. **1990** – důchodové pojištění se oddělilo od ministerstva a vznikla samostatná **Česká správa sociálního zabezpečení (ČSSZ)** na základě zákona České národní rady č. 210/1990 Sb., účinného od 1. 9. 1990; organizaci a provádění sociálního zabezpečení pak o rok později komplexněji upravil zákon č. 582/1991 Sb.
2. **1992** – zákon č. 589/1992 Sb. o pojistném na sociální zabezpečení zavedl novou soustavu odvodů
3. **1995** – **zákon č. 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění**, komplexní reforma nahrazující zákon č. 100/1988 Sb.; účinnosti nabyl 1. 1. 1996

Co přinesl zákon č. 155/1995 Sb.

Tento zákon je dodnes **páteří českého důchodového systému**. Jeho autoři, tým Ministerstva práce a sociálních věcí pod vedením Jindřicha Vodičky, vycházeli z reformních modelů Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, tedy OECD, a ze zkušeností sousedních postkomunistických zemí. Hlavní novinky byly tyto: ⁵⁶

- **Dvousložkový výpočet důchodu** – základní výměra, stejná pro všechny, a procentní výměra, která je individuální a závisí na odpracovaných letech a výši výdělku
- **Redukční hranice** – vestavěná solidarita: nad určitý příjem se výdělek při výpočtu důchodu nezohledňuje plně

- **Postupné rozšiřování rozhodného období** pro výpočet osobního vyměřovacího základu – původně šlo o 10 let, později se systém posunul k dnešnímu stavu, kdy se počítá období od roku následujícího po 18. narozeninách do roku před přiznáním důchodu, s výlukou let před rokem 1986; cílem bylo omezit nespravedlnosti takzvaných nejlepších let
- **Pozvolné zvyšování důchodového věku** – výchozí hranice byla 60 let pro muže a 53–57 let pro ženy podle počtu dětí, původním cílem bylo dosáhnout **62 let pro muže a 57–61 let pro ženy** podle počtu dětí; pozdější novely hranici postupně zvyšovaly až k dnešnímu stavu podle zákona č. 417/ 2024 Sb.
- **Odstranění preferenčních kategorií** – sjednocení výpočtu napříč profesemi
- **Valorizace** – každoroční úprava důchodů podle inflace a růstu mezd, která se od roku 1995 několikrát měnila novelami

Upozornění

Zákon č. 155/ 1995 Sb. nevyřešil **tři zásadní otázky**. Nevytvořil povinný fondový pilíř, v němž by si lidé část peněz povinně spořili do fondů, i když se o něm debatovalo. Nenastavil systém tak, aby byl automaticky odolný vůči demografickému vývoji. A nevyřešil ani problém OSVČ platících minimum. Právě tyto „neřešené“ otázky tvoří jádro důchodových reforem uplynulých 30 let – viz kap. 6. Podle stručného analytického materiálu výzkumného pracoviště IDEA při CERGE-EI „základní architektura současného důchodového systému zůstává prakticky beze změny od roku 1995“. Text dále upozorňuje mimo jiné na nízkou zásluhovost, slabý kapitálový pilíř a dlouhodobou rozpočtovou neudržitelnost v kontextu demografického stárnutí.

7

Proč je historie relevantní pro dnešek

Každá reforma, o které se dnes mluví, souvisí s něčím, co bylo nastaveno v některé z předchozích epoch:

- **Důchodový věk 67 let pro pojištěnce narozené po roce 1988** zavedl zákon č. 417/ 2024 Sb.; většina ustanovení je účinná od 1. 1. 2025, hranice 67 let se poprvé dotkne ročníku 1989 a cílovým rokem plného efektu je rok 2056. Tento posun odráží očekávané prodloužení dožití: od Bismarckovy doby, kdy byl věk nároku 70 let a naděje dožití zhruba 40 let, k dnešní situaci,

kdy se důchodový věk pohybuje nad 65 lety a délka dožití nad 80 lety.

- **Solidární redukční hranice** – dědictví rakouského pojištění úředníků i socialistické rovnosti; z čistě pojistného principu zásadně vybočují, politicky jsou však hluboce zakořeněné.
- **Preferenční profese (horníci, hasiči, záchranáři)** – po reformě z roku 2024 se vracejí ve zmodernizované podobě „národních profesí“; jejich historická linie vede až k roku 1956.
- **Neochota vybudovat povinný fondový pilíř** – souvisí i s neúspěchem II. pilíře v letech 2013–2015 (viz kap. 6); tato debata navazuje už na 90. léta, kdy se vedla při přijímání zákona č. 155/1995 Sb.

Tip

Z historie plyne jedno poučení: důchodové reformy se v Česku dělají pomalu a postupně. Zákon č. 221/1924 Sb. platil s úpravami 24 let, zákon č. 100/1988 Sb. platil v transformačních podmínkách 7 let a zákon č. 155/1995 Sb. platí už 30 let. Tyto dlouhé horizonty znamenají, že i reforma z roku 2024 s cílem „67 let u ročníků po 1988“ pravděpodobně přečká několik vlád. Každá z nich s ní ale bude také pracovat.

Zdroje

- 1 MAX-PLANCK-INSTITUT FÜR SOZIALRECHT UND SOZIALPOLITIK. *Pension maps: Tschechien*. [k 2026-05-12]
<https://www.mpisoc.mpg.de/en/social-law/research/research-projects/pension-maps/project-website/tschechien/>
- 2 (1924). *Zákon č. 221/1924 Sb. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří*. [k 2026-05-12]
<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/3702/0/2>
- 3 (1988). *Zákon č. 100/1988 Sb. o sociálním zabezpečení*. [k 2026-05-12]
<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-100>
- 4 JAKUB RÁKOSNÍK (SOUDOBÉ DĚJINY XX, 1–2/2013, ÚSD AV ČR, s. 15–39). (2013). *Kontinuita a diskontinuita vývoje sociálního státu v Československu (1918–1956)*. [k 2026-05-12]
https://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/SD_0102_2013.pdf
- 5 (1995). *Zákon č. 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění*. [k 2026-05-12]
<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-155>

- 6 OECD. (2020). *OECD Reviews of Pension Systems: Czech Republic*. [k 2026-05-12]

https://www.oecd.org/en/publications/oecd-reviews-of-pension-systems-czech-republic_e6387738-en.html

- 7 FILIP PERTOLD (IDEA PŘI CERGE-EI). (2025). *Jaké další reformy vyžaduje důchodový systém? (IDEA Policy Brief pro volby 2025)*. [k 2026-05-12]

https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_PB_Duchody_0904.pdf